



УДК 821.161.2.09+001.891+378.4(092)НаУКМА
DOI: 10.18523/2618-0537.2022.3.3-7

Пелешенко Н. І.

БУТТЯ У СЛОВІ. ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА МОРЕНЦЯ

28 червня 2021 року, вперше зневаживши всі свої науково-педагогічні, видавничі, менеджерські справи й обов'язки, відійшов у вічність багаторічний редактор цього видання, знаний літературознавець і критик, автор праць з історії польського та українського письменства, доктор філологічних наук, професор, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри літературознавства і фактично її засновник та один із будівничих Національного університету «Києво-Могилянська академія» Володимир Пилипович Моренець. Він пішов у засвіти у День Конституції України, минуле і майбутнє якої було для нього завжди відкритою і болючою раною, спонукало до філософських і літературно-критичних рефлексій. Він пішов від нас в один із найважливіших днів річного університетського циклу, в день Конвокації, коли Могилянка прощається зі своїми випускниками, а викладачі, втомлені, але задоволені, лаштуються у відпустки... Так мало бути і цього разу, коли позаду залишився неймовірно тяжкий рік дистанційного навчання, акредитацій бакалаврської та магістерської програм, усіляких поточних справ, видавничих проєктів і, на жаль, хвороб...

Володимир Пилипович Моренець народився 9 червня 1953 року в родині філологів – Вікторії Володимирівни, у дівочтві Масальської, дочки професора Володимира Івановича Масальсько-

го, завідувача кафедри славістики КДУ імені Т. Г. Шевченка, яку він відновив у 1970-х роках, та Пилипа Григоровича, нащадка давнього козацького роду з Чернігівщини, педагога, філолога і поета. Вікторію Володимирівну Моренець, доцента кафедри української мови КДУ імені Т. Г. Шевченка (працювала від 1951-го понад 30 років), згадують багато поколінь філологів як викладачку «від Бога», яка могла як допомогти опанувати важкий для студентів курс «Старослов'янська мова», так і захопити проблемами «Історії української літературної мови», «Стилістики української мови», «Методики викладання української мови в середній школі» тощо. Пилип Григорович Моренець (1919–1969) був співробітником Українського дослідного інституту педагогіки АПН, кандидатом педагогічних наук (підготував і докторську дисертацію, але не встиг захиститися). Смерть батька, «легендарної постаті мого світу» [2, с. 6], як скаже пізніше Володимир Пилипович, підштовхнула юнака до важливого для нього рішення – відкласти вбік інтенсивну підготовку до вступу на біофізику (старший брат Олесь на той час уже обрав для себе радіофізику) і зберегти філологічну родинну традицію, не дати увірватися «логодіцейній ниті» Масальських–Моренців. Пізніше в інтерв'ю В. Панченку й Т. Пастуху до ювілейного видання «Слово, яке тебе обирає», що готувала кафедра з нагоди його 60-річчя, він скаже щодо

тієї ситуації з вибором життєвого шляху: «Справді, не ми вирішуємо, скільки нам відведено часу, але ми вирішуємо, на що віддати відведений нам час. Я й вирішив (хоча тоді ще Толкієна й не знав)» [2, с. 6].

Стояти «у своєму» і «за своє» навчила і київська школа № 92, де він навчався у 1960–1970 рр., – спадкоємиця славнозвісної колегиї імені Павла Галагана, що була «останнім bastіоном українства» і центром тяжіння для київської літературно-мистецької і наукової інтелігенції в часи формування горезвісного націєполітичного симулякру «радянський народ». Володимир Пилипович завжди з величезною вдячністю згадував як своїх учителів, «котрі мовчки опиралися фальші часу, як Дніпрові пороги – намулу» [2, с. 5], так і колишніх учнів тієї невеликої «родинної» школи.

Із 1970 року В. П. Моренець навчався на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (на відділенні славистики, «Польська і українська мова і література»), який закінчив 1975 року з «червоним» дипломом і кваліфікацією «філолог-славист, викладач польської і української мови і літератури». Полоністика була обрана тоді як «вікно у світ», як «вихід за межі», як мандрівка несходженими теренами, хоча й дуже близькими. Згодом Володимир Пилипович скаже, що «якби обирав тепер, – обрав би романо-германську філологію, щоб у цьому оснащенні потім повернутися до свого, рідного (як це і зробили, приміром, Соломія Павличко, Сергій Пригодій, або ще раніше – Віталій Дончик)» [2, с. 7].

Вчився він затято (як робив майже всі справи свого життя), повсякчас доводячи собі та іншим, що своїм перебуванням на філологічному факультеті КДУ завдячував власним здібностям, а не родинним зв'язкам. Упродовж 1973–1974 стажувався при Варшавському університеті, переважно використовуючи можливість попрацювати в бібліотеках та удосконалити мовну підготовку під час неформального спілкування з представниками польської інтелектуальної еліти, яка на той час мала трохи більше духовної свободи. Там він уперше дихнув повітрям національної та духовної свободи, бо хоч тодішня Польща і належала до соцтабору (самі поляки розшифровували аббревіатуру «PRL» як «Приватне Ранчо Леоніда»), але «триб життя, інтелектуальна атмосфера, манери – все було на відстані “світлових років” від брежнєвського “тургожитку”» [1, с. 15].

Перед від'їздом на навчання його викладачка Валерія Павлівна Ведіна порадила для дипломного дослідження, яке згодом переросло

в кандидатську дисертацію, обрати творчість К. І. Галчинського: «Ось я всю його творчу спадщину і все тоді написане про неї і вивчив, відкривши для себе щось цілком полярне до соцреалістичного типу мислення й письма. Галчинський для мене – це творча свобода, це сміх і сльоза людського буття, гранично людське і майстерне письмо. А ще – письмо, народжене з письма за логікою, що я її у 1982 р. описав як художній діалогізм. Згодом суголосні ідеї збагатили наше літературознавство у вигляді теорії інтертекстуальності» [2, с. 7].

Того ж 1974 року у журналі «Знання та праця» було презентовано один із важливих результатів стажування Володимира Моренця у Польщі – велике інтерв'ю зі Станіславом Лемом. Звичайно, для амбітного літературознавця-початківця це була перемога і над собою, і над обставинами. Про цей факт своєї біографії Володимир Пилипович Моренець згадував досить часто. Але у 1970-ті роки, коли навіть «ходіння» до пам'ятника Тарасові Шевченку бралось «на олівець», польські зустрічі та попередні «ідеологічні відхилення» не залишилися непоміченими відповідними структурами, бо ж зараз навіть діти знають, «що КДБ не спить, КДБ працює». Результатом такої співпраці наглядців і «приятелів» став виданий В. П. Моренцю диплом із відзнакою, але абсолютно вільний, який він потім схарактеризує як «щось середнє між звичайним дипломом і “вовчим білетом”». Про вступ до аспірантури навіть не йшлося. Ці обставини виштовхнули його з фахового поля на довгих шість років.

Упродовж 1975–1977 років талановитий випускник філфаку працював лаборантом Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при КДУ імені Т. Г. Шевченка, а від 1977 до 1982 року вимушено шліфував свій неповторний стиль на посаді літературного працівника журналу «Економіка радянської України», де попри всі номенклатурно-ідеологічні нюанси панувала родинна атмосфера. Він цього ніколи не забував і завжди з теплотою згадував тих, із ким тоді звела його доля. Одним із таких знаних економістів, а в майбутньому і політиків, був Володимир Черняк, один із засновників Народного Руху України.

Від 1979 року розпочинається 17-річний період активної фахової діяльності Володимира Моренця в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, успіхами й проблемами якого він переймався до останнього, з повагою, теплом і вдячністю говорив про багатьох співробітників. Згадуючи початок своєї діяльності в цій науковій установі, він скаже: «Перехід до

Інституту, буття в Інституті – це просто інша земля, й інше життя, ніж подосі, межа і втілення моїх тогочасних мрій» [1, с. 18]. Уже як один із керівників Могиланки і завідувач літературознавчої кафедри Володимир Моренець завжди у будь-яких гуманітарних проєктах партнером № 1 називав Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка, а в проблемних і важливих справах завжди спершу поривався до телефона, шукаючи номер Миколи Матвійовича Сулими, заступника директора та однопумця.

У 1979–1982 роках В. П. Моренець навчався в заочній аспірантурі Інституту, після чого успішно захистив кандидатську дисертацію з полоністики «Джерела поезики Констати Льдефонса Галчинського», виконану під керівництвом Г. Д. Вервеса та завдяки консультаціям В. П. Ведіної.

1982 року Володимира Моренця прийняли до Спільки письменників України як критика, що стало певним маркером професійного визнання його активної фахової діяльності, яка розпочалася в роки «політекономічного заслання», коли критичні огляди в пресі були віддушиною і можливістю реалізації його буття в Слові, бо: «досвід особистого переживання художнього твору найдужче впливає на того, хто переживає. А це – і є досвід “критики”. Мені він був і є потрібний, а що з нього може бути потрібне іншим – не мені судити» [2, с. 9]. У 1990-х він буде серед засновників «нового письменницького об'єднання, вільного від бюрократично-змагальних недоліків СПУ» [2, с. 9]. Так постала Асоціація українських письменників, віцепрезидентом якої В. П. Моренець був упродовж 1997–2004 років.

Від 1983 до 1987 року як молодший науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка працював у редакції журналу «Радянське літературознавство», де вів відділ критики та бібліографії. Унікальні спогади про редакційні будні, «політики», фаховість і непересічність головних редакторів та інших відповідальних осіб журналу (Ігор Дзевєрін, Віталій Дончик, Віктор Беляєв, Юрій Фалько, Валентина Лисенко, Ірина Хазіна), артистично і душевно відтворені Володимиром Пилиповичем у невимушеній атмосфері, створювали відчуття присутності в тому часі. З 1990 року інститутське видання, в якому він постійно всім радив друкуватися, змінило назву на «Слово і Час». Нову назву запропонував саме Володимир Моренець, який «просто уздрів її на секунду раніше за інших» [1, с. 7]. Ще й аббревіатура («СіЧ») вида-лася напрочуд концептуальною.

Згодом В. П. Моренець перейшов працювати до відділу української літератури ХХ ст., звідки у 1989 році вступив до докторантури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України за спеціальністю «10.01.01 українська література», підсумком перебування в якій став 1994 року успішний захист його докторської дисертації «Сучасна українська лірика: закономірності розвитку і логіка саморуху», де поєдналися об'єктивність науковця та суб'єктивність критика. Він не погоджувався з думкою, що «критика – це щось газетно-журнальне, принагідне, а ось літературознавство – це висока академічна думка. Насправді все навпаки. Літературознавство – це доестетичне й “інтерсуб'єктивне” пізнання літературного твору, яке саме тому, що є відносно неглибоким, може претендувати на об'єктивність і мати хоч і вимірний (порівняно з художньою невимірністю самого твору), але в сенсі об'єктивності – науковий сенс. Тоді як критична думка є власне “естетичним і моносуб'єктивним” пізнанням художнього твору, незрівнянно глибшим, але в силу неминучої суб'єктивності таким, яке не претендує і за визначенням не може претендувати на статус “наукового знання”» [2, с. 8]. Підсумовуючи ці розмисли, що постали під впливом праць Романа Інгардена, Володимир Моренець скаже: «Критик, котрий не є літературознавцем, може бути цікавим і творити неповторні й незглибимі тексти (приклад – Юрій Шерех або Михайло Москаленко). Але літературознавець, котрий ніколи не був критиком, не наважувався видобути із себе “живе уявлення”, той нічого цікавого і глибокого про художні феномени сказати не може, бо насправді він до них сліпий і глухий. Він є лише схематизатором і переповідачем деінде і кимось висловлених живих уявлень, він не має свого “пробного каменя”, з якого летять випадкові іскри, тим і цікаві, що непередбачувані» [2, с. 8]. Часто зауважував, що в англійській науковій традиції критика і літературознавство охоплені єдиним поняттям «literary criticism» без вивіщення однієї з граней «цього труда».

1996 року В. П. Моренець був удостоєний звання лауреата Національної премії імені Т. Г. Шевченка у складі очолюваного В. Г. Дончиком колективу авторів «Історії української літератури ХХ ст.» (у 2 кн., Київ: Либідь, 1993–1995), першого пострадянського нецензурованого видання, що подавало в максимальній повноті імен і явищ теоретично вибудовану історію нашого письменства ХХ ст., про яку він не вмів і не хотів говорити відсторонено й несуб'єктивно.

1996 рік – переломний у біографії В. П. Моренця, він став початком чвертьстолітнього марафону з розбудови Могилянки загалом і філології зокрема. Він прийняв пропозицію тодішнього керівництва Національного університету «Києво-Могилянська академія» (президента В. С. Брюховецького і ректора С. С. Іванюка, який і був ініціатором «зваблення» Могилянкою непересічного гуманітарія) очолити кафедру, на яку покладалося завдання юридичного становлення філології в НаУКМА (на 1996 рік спеціальності «Філологія» в університеті не було – очільники-філологи спершу мали сумніви щодо перспективності цього напрямку). Перехід до Могилянки був непростим для нього рішенням, зумовленим не зміною ціннісних орієнтацій, а новими перспективами: «Чому не спробувати, тим паче, коли йдеться про такий захоплюючий проєкт, як “Києво-Могилянська академія”, вільна від бюрократизму, інтриганства, “чогозволите чинопочанування” тощо?» [1, с. 6].

Отож, 19 листопада 1996 року Володимир Моренець очолив створену на базі кафедри іноземних мов і кафедри світової літератури та компаративістики кафедру філології (сучасна назва – кафедра літературознавства). Неймовірними зусиллями В. П. Моренця та кількох членів кафедри за сприяння ректора С. С. Іванюка вже у 1997 році спеціальність «Філологія» було ліцензовано. За два роки, 1999-го – магістерська програма «Теорія, історія літератури та компаративістика» також отримала ліцензію на провадження освітньої діяльності. 2001 року ці спеціальності було вперше акредитовано МОН України. Паралельно з цими процесами очолювана В. П. Моренцем кафедра отримала дозвіл на підготовку аспірантів за п'ятьма спеціальностями та докторантів за трьома.

Паралельно із розбудовою філологічного напрямку в НаУКМА В. П. Моренець із жовтня 1999 року вже як декан Магістеріуму (1999–2003) скерував свої адміністративні здібності та важелі на відкриття нових магістерських програм, яких тоді суттєво додалося.

Підготовка науковців нової генерації стала наступним важливим завданням В. П. Моренця вже на посаді віцепрезидента з науково-навчальних студій (2003–2005; 2006–2011, а 2005–2006 – віцепрезидент із навчальної роботи). Паралельно ще й як голова Видавничої ради НаУКМА (2003–2015) розвивав науково-видавничий напрям в Академії, забезпечував виконання міжнародних наукових проєктів, видання колективних та індивідуальних монографій, періодичних фахових видань, зокрема очолював загальну редколегію «Наукових записок НаУКМА».

На посаді віцепрезидента з науково-навчальних студій В. П. Моренець почав разом із колегами і міжнародними партнерами розробляти модель освітньо-наукових програм докторського рівня (PhD) у рамках проєкту TEMPUS і створювати Докторську школу в НаУКМА для впровадження структурованих PhD програм, що і було реалізовано протягом 2008–2015 років. Основними принципами цієї моделі є впровадження глобальних стандартів наукової культури і сучасних практик наукової освіти ЄС, інституційна відкритість, автономія PhD програм, прямий зв'язок навчальної і дослідницької роботи. В. П. Моренець дуже відповідально ставився до розвитку міжнародного співробітництва, залучав і стимулював колег, аспірантів і студентів. Сам він двічі отримував підтримку як стипендіат Програми наукових обмінів імені Фулбрайта (1999, 2007–2008 рр.).

Наступним етапом діяльності Володимира Моренця в НаУКМА стала посада першого віцепрезидента, віцепрезидента з наукової роботи НаУКМА (18 лютого 2011 – 1 березня 2014), яка розширювала коло обов'язків і проблем університету, що потребували вирішення. У цей час брав активну участь у підготовці альтернативного табачниковському Закону про освіту, який Верховна Рада України ухвалила у вересні 2014 року, уже в постмайданній Україні.

Від 3 березня до 15 грудня 2014 року був виконувачем обов'язків президента НаУКМА. Забезпечивши проведення демократичних виборів нового президента, повернувся на посаду першого віцепрезидента, віцепрезидента з наукової роботи, де ще пропрацював до 1 квітня 2015 року. У червні 2015 року пройшов конкурс на завідувача кафедри літературознавства і зосередився на черговому етапі розбудови могилянської літературознавчої школи.

За роки праці в НаУКМА В. П. Моренець брав активну участь в атестації наукових кадрів, зокрема як член експертної ради ВАК України (1998–2004); голова експертної ради ВАК України (2000–2004); голова Експертної комісії МОН України з літературознавства, мовознавства та мистецтвознавства (2009–2011); член спеціалізованої вченої ради Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (1996–2003); голова спеціалізованої вченої ради в НаУКМА Д 26.008.03 зі спеціальності 10.01.01 – українська література (2008–2013) та К 26.008.03 за спеціальностями 10.01.01 – українська література та 10.01.06 – теорія літератури (2014–2016). Підготував дев'ятьох кандидатів і докторів філологічних наук.

Був членом багатьох редакційних колегій поза НаУКМА, зокрема авторитетного фахового

журналу «Слово і Час» та легендарного часопису «Сучасність», а в Могилянці очолював редколегію видань «Наукові записки НаУКМА. Літературознавство» (2018–2019) та «Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (літературознавство)» (1998–2017); «Магістеріум. Літературознавчі студії» (1999–2017), був головним редактором тематичних збірників і колективних монографій («Людина в часі: Філософські аспекти української літератури ХХ–ХХІ ст.» (випуски 1 і 2; Київ: Пульсар, 2010–2011); «Tertium non datur. Проблеми культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі ХІХ–ХХ ст.» (Київ: НаУКМА, 2014); «Література та ідеологія» (Київ: НаУКМА, 2017); «ЩЕ (цінності, ідентичність, мислення, воля...): науково-навчальний посібник» (випуски 1 і 2, Київ: Дух і Літера, 2018, 2020).

Близько десяти років як головний редактор розбудовував, формував і формулював основні засади й принципи політики англomовного електронного видання «Kyiv Mohyla Academy Journal», внесеного до Web of Science і Scopus. При цьому Володимир Пилипович був позбавлений скопус-фетишизаційних комплексів, бо мав чітке переконання щодо необхідності власного якісного гуманітарного продукту.

Останніми роками важливою сферою його діяльності було поширення гуманітарних знань в інші професійні середовища, зокрема в сегмент бізнесу. Співпраця В. П. Моренця з Києво-Могиллянською бізнес-школою відбувалася в просвітницьких, освітніх, видавничих проєктах. Амбітні представники бізнесу обирали, здавалося б, не дуже їм потрібний курс, який «у народі» мав назву «Про людське в Людині», «її духовність, все те зневажене, що обернулося чи не найтяжчою нашою втратою ХХ ст.». Але самий факт існування україноцентричних і гуманітарно розвинених представників бізнесу, які прагнуть чути Слово, додає оптимізму щодо майбутнього держави [2, с. 7].

Але у цьому божевільно стрімкому трибі життя головним для Володимира Моренця було формування філолога-гуманітарія з широким, незарегламентованим поглядом на українські історико-культурні процеси в контексті світових. Недарма він казав, що «Могилянка – це більша частина мого професійного життя; це тривога і радість, втіха і потерпання, – дім буття, “трем-

тіння у трьох часах”. Це також повсякчас мінлива усмішка молодості: де б я ось так – очі в очі – міг щодня спілкуватися з молодими, чути їх, дивуватися їм?» [2, с. 16].

Він не зробив би всього того, що є в його «книжках, у вчинках, у випускниках тощо», якби не повсякчасне буття у Слові, яке вело, надихало, трепет перед яким завадив навіть опублікувати власні поетичні спроби, бо ж він «прожив життя між Богом даних поетів: Ігор Римарук, Василь Герасим'юк, Тарас Федюк, Віктор Кордун, Михайло Москаленко, Віктор Шакула, Володимир Затуливітер, Леонід Талалай... – всі живі для мене. Вже не кажу про радість епізодичного спілкування з Вінграновським, Драчем, Павличком та ін. – про кого писав і з ким просто говорив. А ще ж були хвилини і години очі в очі з Миколою Лукашем, Борисом Чичибабіним, Ліною Костенко, – куди мені квапитися? Це ж і є “мое”» [2, с. 6].

В останні миті цього світнього буття Володимира Моренця до нього і про нього говорив один із найбільших поетів сучасності (за його версією) – Василь Герасим'юк, що вражало своїм символізмом. Як вражають зараз і останні слова з його часто тут цитованого інтерв'ю про предметно явлену амбівалентність особистісного існування, унаочнені сенс і малість власної екзистенції: «Все, що мене тут тримає і оточує, існуватиме, коли мене не стане: і сміх не урветься, й навіть найтонша антена на даху чи найменший листок на каштані не здригнеться, коли я відйду. Так і має бути, бо інакше – навіщо все? Справді, те, що тебе породжує, не передує тобі у часі, але може тривати за часами, відведеними власне тобі», – як триватиме Слово Володимира Моренця, бо любив «слово в собі, а не себе – у слові».

Звучанню тут неповторного Слова Володимира Моренця сприяли видання:

1. Володимир Пилипович Моренець. Біобібліографічний покажчик. Київ : Видавничий дім «Києво-Могиллянська академія, 2003. 60 с.
2. Володимир Моренець: «Я прожив життя між богом даних поетів...»: розмова напередодні ювілею. «Слово, яке тебе обирає». Збірник на пошану професора Моренця. Київ : Видавничий дім «Києво-Могиллянська академія, 2013. С. 5–16.

